

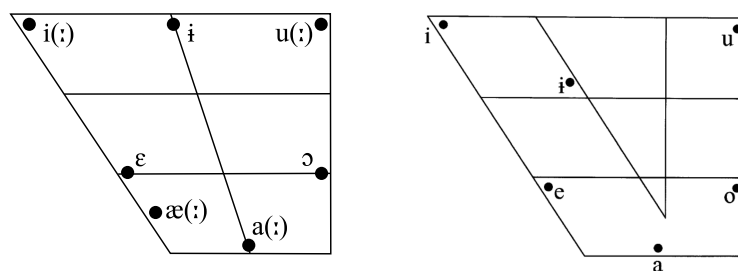
Samogłoski proste (monoftongi) języka łatgalskiego – cechy widmowe

1. Istniejące opisy

Dotychczas nie publikowano opisów akustycznych samogłosek łatgalskich. Pewnym punktem odniesienia mogą być opisy systemu łotewskiego, który jest dość zbliżony. (Wg oficjalnej polityki językowej na Łotwie, łatgalski jest uznawany za dialekt łotewskiego; por. Nau 2011: 4.)

Wg Nau (2011: 9–11), łatgalski posiada jedenaście samogłosek prostych (monoftongów) i dwie samogłoski złożone (dyftongi), przy czym istnieje kontrastywny iloczyn, tzn. fizyczna długość samogłoski może odróżniać słowa. Samogłoski proste krótkie to /i i ε æ a ɔ u/, a długie – /i: æ: a: u:/. Odpowiednikami krótkich /ε ɔ/ w podsystemie samogłosek długich są dyftongi /iε uɔ/. System łatgalski jest więc podobny do systemu łotewskiego – za wyjątkiem wspomnianych dyftongów, którym w spokrewnionych słowach w łotewskim odpowiadają samogłoski proste długie. (Warto zauważyć, że dyftongizacja samogłosek długich średnich jest spotykana również w innych, niespokrewnionych z łatgalskim, językach, np. angielskim.)

Rys. 1. przedstawia tradycyjne czworokąty samogłoskowe dla języka łatgalskiego (propozycja na podstawie transkrypcji proponowanej przez Nau 2011) i (dla porównania) polskiego.

Rys. 1. Czworokąty samogłoskowe łatgalskiego (propozycja, po lewej) i polskiego (po prawej, Jassem 2003: 105).

2. Charakterystyka ogólna

W czworokącie zaprezentowanym na Rys. 1 przyjęto jako punkt wyjścia transkrypcję zaproponowaną przez Nau (2011) przy założeniu, że jakość samogłosek odpowiada wartościom zwyczajowo przyjmowanym dla tzw. samogłosek podstawowych przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Fonetyczne (IPA). Należy mieć świadomość, że jest to uproszczenie, a przy tym symbole fonetyczne IPA stosuje się w transkrypcji fonemicznej poszczególnych języków zgodnie z konwencjami właściwymi dla pojedynczych języków, niekoniecznie zgodnie z systemem samogłosek podstawowych IPA. Stąd np. różnica w umiejscowieniu samogłosek oznaczonych /i/ dla łatgalskiego i polskiego na Rys. 1; w ścisłym rozumieniu alfabetu IPA [i] jest samogłoską centralną przymkniętą i taką jakość wskazano powyżej na czworokącie łatgalskiego. Z kolei pozycję samogłosek łatgalskich /a/ i /a:/ przyjęto na podstawie opisów systemu łotewskiego; ściśle rzecz biorąc [a] oznacza w systemie IPA samogłoskę przednią, a nie centralną. (Tu konwencja jest podobna w opisach polszczyzny i wielu innych języków.) Badania akustyczne pozwalają na stwierdzenie w sposób bardziej obiektywny, czy stosowane symbole są trafne. Więcej na ten temat można się dowiedzieć z zamieszczonego na portalu projektu osobnego dokumentu PDF pt. „Opis akustyczny samogłosek”.

Na uwagę zasługuje kwestia iloczasu, tzn. kontrastywnego zastosowania długości samogłosek. Nau (2011) nie komentuje tej kwestii bardziej szczegółowo, ograniczając się do stwierdzenia, że łatgalski posiada samogłoski długie i krótkie. W standardowych opisach samogłosek łotewskich (Grigorjevs 2012; Bond 1994) twierdzi się, że kontrasty fonemiczne w parach /i/–/i:/ itd. oparte są głównie na długości, a nie na barwie. Jest to sytuacja odmienna niż w języku polskim, gdzie iloczyn nie pełni funkcji dystynktywnej (nie służy do rozróżniania wyrazów). Jest też inna niż np. w niemieckim czy angielskim, gdzie kontrasty opierają się w równej mierze – a może nawet bardziej – na barwie samogłosek, a nie ich fizycznej długości (choć zazwyczaj nieformalnie mówi się o samogłoskach długich i krótkich). Badanie akustyczne może pozwolić na rozstrzygnięcie również tej kwestii.

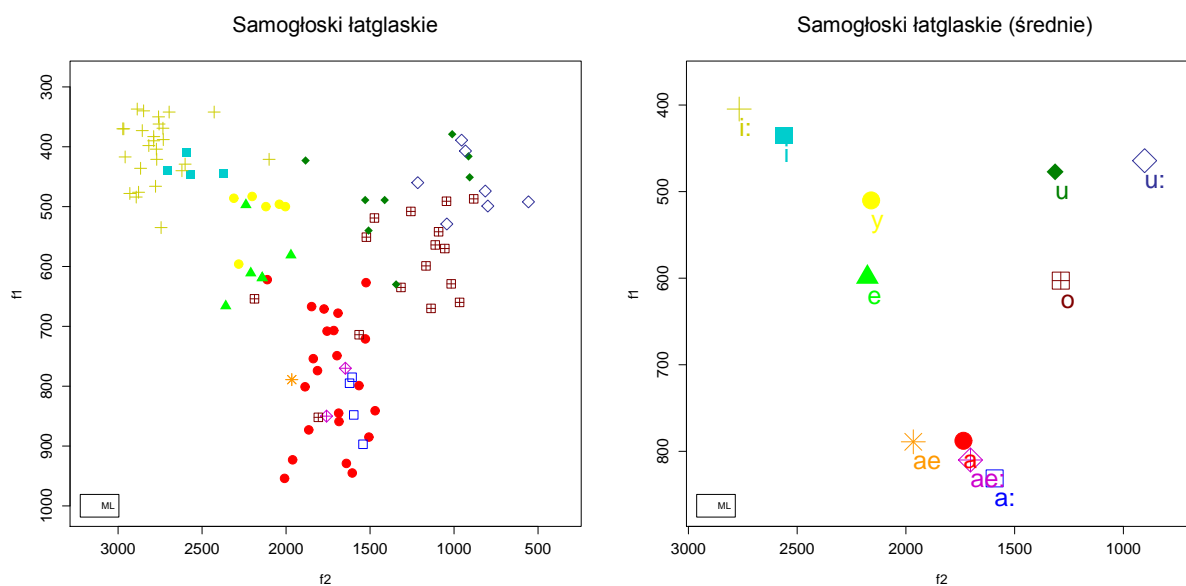
3. Metodologia pomiarów

Spośród nagrań wykonanych na potrzeby projektu *Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej* wybrano wypowiedzi dwojga mówców łatgalskich – jednej kobiety i jednego mężczyzny. W obu przypadkach są to teksty czytane. Na podstawie transkrypcji ortograficznej oznaczono w programie Praat wszystkie nadające się do analizy samogłoski proste występujące w sylabach akcentowanych położonych w odległości co najmniej dwóch sylab od końca frazy intonacyjnej. Następnie dokonano pomiaru częstotliwości pierwszych dwóch formantów każdej samogłoski w połowie jej długości. Otrzymane w ten sposób dane wyrażone w hercach (bez normalizacji) przedstawione są poniżej w postaci standardowych wykresów zależności formantu pierwszego (F1) od drugiego (F2). Orientacja wykresów (początek układu w prawym górnym rogu, F1 na osi pionowej) odpowiada tradycyjnemu czworokątowi samogłoskowemu. Wykresy można więc (z pewnymi zastrzeżeniami) interpretować tak, że samogłoski przymknięte znajdują się u góry, a otwarte na dole; przednie po lewej, a tylne – po prawej. Więcej informacji wprowadzających na temat akustycznego opisu samogłosek można znaleźć w osobnym pliku PDF pt. „Opis akustyczny samogłosek”.

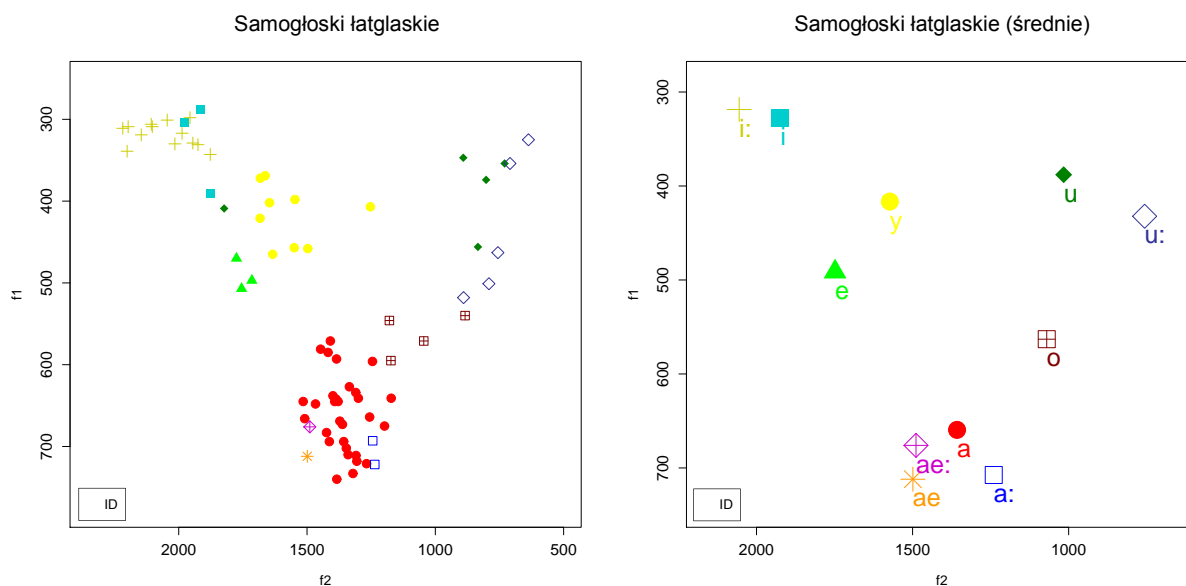
4. Wyniki

Mówczyni ML to kobieta w wieku średnim. Nagranie wykorzystane do analizy zawierało fragment opowiadania – czyli mowę czytaną, ale dość ekspresyjną. Na wykresie F1–F2 dla pojedynczych pomiarów (Rys. 2 po lewej) można zauważyć, że opozycje /i/–/i:/ i /a/–/a:/ najprawdopodobniej opierają się w istocie na iloczynie. Pomiary w tych dwóch parach tworzą prawie nakładające się na siebie skupiska, co wskazuje na podobną barwę, choć samogłoski długie są umiejscowione nieco bardziej skrajnie. (Odnosi się to zapewne także do pary /æ æ:/, ale tu liczba poddanych analizie słów była bardzo mała.) Mniej jasna jest relacja między samogłoskami /u/ i /u:/; stopień centralizacji krótkiego /u/ jest znaczny (co sugeruje drugą opcję transkrypcji: /ʊ/). Samogłoska /i/ (oznaczona na wykresie jako <y>) jest ogólnie centralna, ale skłania się ku przedniej scentralizowanej – ma wartości formantu F2 podobne do /ɛ/ (na wykresie – <e>); równie dobra byłaby zatem transkrypcja /i/. Samogłoski /æ æ:/ są bardzo otwarte; ze względu na małą liczbę pomiarów nie można formułować mocnych wniosków, ale zapewne lepsza byłaby dla nich transkrypcja /a/. Również kwestia kontrastu między /æ æ:/ a /a a:/ jest niejasna. Brak jest wyraźnego rozróżnienia widocznego w samogłoskach łotewskich (patrz poniżej).

Mówca ID to mężczyzna w wieku średnim. W jego przypadku nagranie również zawierało mowę czytaną (fraszki), lecz nieco mniej ekspresyjną niż u ML. Ogólnie wykres jest podobny: opozycje między samogłoskami krótkimi i długimi, za wyjątkiem /u/ i /u:/, opierają się prawdopodobnie na długości, a /æ æ:/ są bardzo otwarte. Relatywnie otwarte są również /u/ i /u:/, podobnie zresztą jak /ɔ/. Krótkie /u/ jest znacząco scentralizowane. Samogłoska /i/, podobnie jak u ML, jest przednia scentralizowana i mogłaby być oznaczona /i/. Nie można rozstrzygnąć kwestii kontrastów /æ æ:/ – /a a:/.

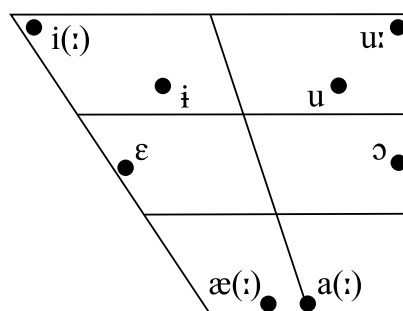

Rys. 2. Samogłoski łątgalskie u mówcy ML. Po lewej pojedyncze pomiary, po prawej – średnie dla poszczególnych samogłosek. Konwencje transkrypcji: /i/ = y; /e/ = e; /ɔ/ = o; /æ/ = ae.

Rys. 3. Samogłoski łątgalskie u mowcy ID. Po lewej pojedyncze pomiary, po prawej – średnie dla poszczególnych samogłosek.

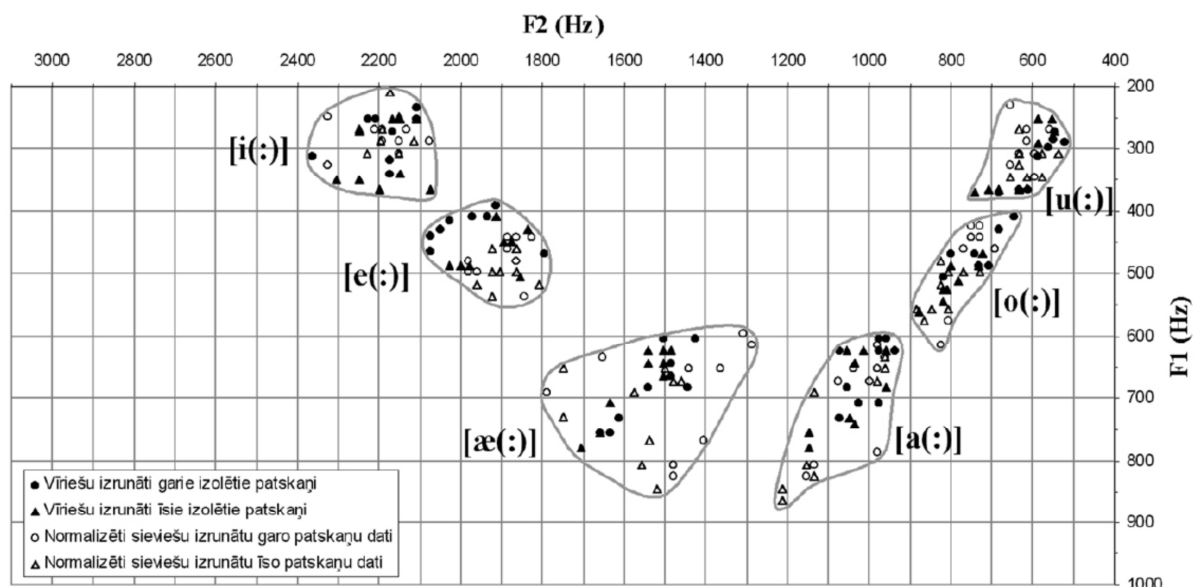
Na podstawie zaprezentowanych danych akustycznych można się pokusić o opracowanie tradycyjnego czworokąta samogłoskowego, który odpowiadałby faktom akustycznym lepiej niż ten zaproponowany na Rys. 1 w oparciu wyłącznie o transkrypcję. Taki czworokąt ukazany jest na Rys. 4. Oczywiście jest to również jedynie propozycja, która należałoby potwierdzić w dalszych badaniach.

Rys. 4. Ulepszona propozycja łatgalskiego czworokąta samogłoskowego.

W odróżnieniu od innych języków badanych w projekcie *Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej*, łatgalski posiada na tyle liczną społeczność użytkowników, że wykonanie dalszych badań jest nie tylko celowe, ale i możliwe. W badaniach takich godne uwagi będą następujące kwestie:

(1) Należałoby stwierdzić, czy istnieje dobrze zaznaczony kontrast między /a a:/ i /æ æ:/. Z danych zaprezentowanych powyżej nie można wysnuwać mocnych wniosków ze względu na niewielką liczbę pomiarów dla /æ æ:/. Kwestia ta jest ciekawa z dwóch względów. Po pierwsze, w opisach akustycznych samogłosek łotewskich kontrast ten jest dobrze widoczny, przy czym opiera się na różnicy w pozycji języka (przód–tył), a nie otwartości: łotewski odpowiednik /a(:)/ jest bardziej tylny (Bond 1994 używa nawet transkrypcji /a/). Widać to wyraźnie na Rys. 5. (Przy czym zarówno łatgalskie, jak i łotewskie /æ(:)/ jest bardzo otwarte, można by więc z powodzeniem stosować transkrypcję /a(:)/, a sytuacja byłaby wtedy podobna do kontrastu /æ/ z /a/ we współczesnej angielszczyźnie brytyjskiej, gdzie fonem /æ/ ma fonetyczną wartość [a].) Po drugie, ewentualna utrata kontrastu może być związana z dwu- i wielojęzycznością użytkowników łatgalskiego. Główny język drugi na tym obszarze to rosyjski, w którym brak jest podobnego kontrastu – jest tylko jedna samogłoska otwarta, /a/. Taka hipoteza ma dość mocne potwierdzenie w łotewskim (por. Bond i in. 2006).

Rys. 5. Wartości formantów samogłosek łotewskich (Grigorjevs 2012: 162).

(2) Można by podjąć próbę bardziej definitywnego określenia, czy iloczias jest głównym nośnikiem kontrastu w parach samogłosek „krótkich” i „długich”. Wszystko na to wskazuje, lecz by rozstrzygnąć tę kwestię potrzebne byłyby zapewne eksperymenty percepcyjne.

(3) Interesująca jest zależność między krótkim a długim /u/. Jest to jedyna para, dla której podejrzewać można większy udział barwy (a nie iloczasu) w kontraście. Należy zauważyć, że uznanie „osobnej” pozycji dla krótkiego /u/ skutkowałoby bardzo symetrycznym systemem, co widać zwłaszcza na Rys. 4. Systemy względnie symetryczne są wśród języków świata spotykane dość często.

5. Przykłady

Głoska	Ortografia	Tłumaczenie	Audio
/i/	izmat	‘wyrzuci’	
/i:/	Pīterpilī	‘w Petersburgu’	
/i̯/	zyna	‘wie’	
/ɛ/	dzedu	‘dziadka’ (biernik)	
/æ/	zemis	‘ziemi’ (dopełniacz)	
/æ:/	dzērvinis	‘żurawina’	
/a/	bazneicu	‘kościół’ (biernik)	
/a:/	sātu	‘dom’	
/ɔ/	pošu	‘sam’ (biernik l.p. lub dopełniacz l.m.)	
/u/	Zuzanu	Zuzannę (biernik)	
/u:/	kūrpis	‘buty’	

6. Źródła

Bond, Dzintra (1994). „A note on the quality of Latvian vowels”. *Journal of Baltic Studies* 25(1): 3–14.

Bond, Z. S., Verna Stockmal i Dace Markus (2006). „Sixty years of bilingualism affects the pronunciation of Latvian vowels”. *Language Variation and Change* 18: 165–177.

Grigorjevs, Juris (2012). „Acoustic and auditory characteristics of the Latvian monophthong system”. *Linguistische Berichte* 230: 155–182.

Nau, Nicole (2011). *A short grammar of Latgalian*, Monachium: Lincom.

Jassem, Wiktor (2003). „Polish”. *Journal of the International Phonetic Association* 33(1): 103–107.

Opracowanie:

Jarosław Weckwerth

Wydział Anglistyki

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

wjarek@wa.amu.edu.pl